

TEORIJA DRUŠTVENOG IZBORA – DEMOKRATIJA

Bojan Radić*
Goran Radić**

Sažetak: *Demokratija, koja vuče svoje istorijske korene još od antičke Grčke, i danas je u procesu stalnog razvoja, kako u pojmovnom, tako u i sadržinskom smislu. Međutim, jedno od osnovnih obeležja demokratskog sistema jesu jednaka prava i slobode za sve građane, ograničena tuđim pravima i slobodama.*

Teorija društvenog izbora bavi se procesom i rezultatima kolektivnog donošenja odluka. Da bi kapitalizam najbolje funkcionisao, moraju se odstraniti intervencije i uticaj države na tržište, uzевši u obzir da su privrede razvijenih industrijskih zemalja zasnovane uglavnom na privatnom, a ne na javnom sektoru.

Sve do 1991. svet se delio na „komunistički“ blok, a osnovne determinante ovih zemalja bile su društvena svojina, participacija zaposlenih u upravljanju, ograničena samostalnost preduzeća i veoma redukovano delovanje tržište, dok je drugi blok, koji je bio privržen kapitalizmu, zasnovan bio na demokratskim načelima društva sa velikim udelom privatnog preduzetništva u privredi. Napuštanjem samoupravljanja u komunističkim zemljama sa početkom devedesetih godina i otvaranjem procesa reformi nastao je paktično „sistemski vakum“. Stari sistem formalno nije više postojao, a novi se nije izgradio. To je otvorilo prostor za novu ulogu države. Uloga države se znatno menja i njen glavni zadatak je izgradnja sistema slobodne tržišne privrede, činjenje koraka ka liberalizaciji tržišta i usvajanje demokratskih oblika političkog sistema. Međutim, demokratija nije, kako smo ranije naveli, nužan uslov prosperiteta privrede, a samim tim i njenih građana. Stoga, privreda i politička sloboda u liberalnoj tržišnoj demokratiji moraju da idu ruku pod ruku.

Kada govorimo o donošenju odluka u komunističkim društvima, one su poticale od strane jednog čoveka (diktatora) ili nekolicine ljudi, tako da su samim time odluke je bilo jednostavnije donositi. Međutim u demokratskim društvima koje se sastoji od mnoštva pojedinaca, koji imaju različite preference, odluke se donose kolektivno.

Na kraju, možemo reći da demokratija, iako nije sinonim za tržište, budući da tržište unapređuje individualističke ciljeve, „socijalna država“ treba da vodi računa o neophodnim minimumima socijalne jednakosti i socijalne sigurnosti. Demokratija se u osnovi vezuje za sam proces donošenja odluka i način na koji se te odluke donose.

Ključne reči: *demokratija, društvo, politika, privreda, država, ekonomija, tržište, referendum, kapitalizam*

Summary: *Democracy, which has its origin in ancient Greece, nowadays is still in the process of permanent changing. However, one of the most important characteristics of democracy is the existence of the equal rights and liberties to all citizens, restricted by the same rights and liberties of others.*

Theory of social compacts considers the process, as well as the results of collective decisions. In this meaning, the capitalism functions best if we decrease the influence of the state on the market, considering that the economies of developed industrial states are mostly based on private, not public sector.

Until 1991, the whole world was split on communist and capitalism block. While, the communism is based on public property, participation of employees in management, as well as restricted influence of market, the capitalism is based on democratic rules with great participation of private sector. At the beginning of the 1990s, the old system passed away, but the new one did not appeared, which made the place for the new role of the state, closer to the system of capitalism, based on democracy principles.

Considering the importance of free market, we could say that the politics and the commerce are inseparable parts of one system, based on democracy.

To sum up, although the democracy is not synonym for the market, because it promotes the individual aims, the social state should take care of essential minimum of the social equality, as well as social security.

Key words: *democracy, society, politics, economy, state, market, referendum, capitalism*

---

* Goran Radić, nastavnik veština, Visoka poslovna škola strukovnih studija, Novi Sad, Srbija

** Bojan Radić, stručni saradnik za stručnu praksu, Beogradska poslovna škola, Beograd, Srbija

Uvod

Kada je reč o demokratiji može se reći da se ona razvijala kroz istoriju, ali se i danas razvija i ima više oblika. Poreklo naziva demokratija seže od antičke Grčke, a nastala je od grčke reči *kratos*, koja znači vlast (vladavina) i reči *demos* što znači narod. Međutim, povezivati demokratiju sa „vladavinom naroda“ ne može nam jasno definisati ovaj pojam. Problem sa definisanjem pojma demokratija može se odnositi i na to da je ona prihvaćena kao „dobra stvar“ koja podrazumeva prihvatanje skupa ideja ili sistema vladavine. Tako po rečima Bernarda Krika: „Demokratija je možda najbesmislenija reč u svetu javnih poslova... pojam koji svakome može da znači sve, suočava se s opasnošću da ne znači ništa“. Međutim, demokratija se može opisati kao forma u kojoj državna vlast proizilazi iz naroda. Ta vlast može direktno ili indirektno biti izvršavana od naroda, a vezuje se za pojam direktne ili neposredne demokratije. Demokratija se može opisati i kao politički sistem baziran na mogućnosti naroda da bira svoje predstavnike, mada se može shvatiti i kao sistem vladavine većine. Tako da se ona može poistovetiti sa tiranijom većine, to znači da najjača organizovana grupa može da diktira svoju volju ostalima.

Da bi se neki sistem mogao nazvati demokratskim mora da postoje ista prava i slobode za sve građane, a ova prava su ograničena tuđim pravima i slobodama. Uostalom, demokratska forma države razlikuje se od države do države, ali postoje dve vrste demokratije: direktna (neposredna) i reprezentativna (predstavnička) demokratija. U direktnoj demokratiji svi građani učestvuju u donošenju odluka, čime se sprečava stvaranje moći u rukama izabраниh predstavnika. U predstavničkoj demokratiji građani na izborima biraju svoje predstavnike u parlamentu i daju im autoritet da donose odluke u njihovo ime.

U Evropi od 1945. godine, ali i u drugim državama širom sveta, počeo se prihvatati liberalni oblik demokratije na uštrb autoritativnih oblika vlasti. Krizom autoritativnih oblika vladavine mnoge zemlje postale su demokratske. Mnoge ditature su pale, na primer u – Španiji, Portugaliji, Grčkoj, Argentini i u drugim zemljama, a najveći pad tvrdokornih totalitarnih režima obeležila je revolucija u Istočnoj Evropi 1989-1991. godine. U periodu između dva svetska rata i do pada komunizma u SSSR i drugim zemljama, smatralo se da se svet može podeliti na tri posebna bloka: „kapitalistički, komunistički i zemlje u razvoju“. Zemlje koje su bile privržene „kapitalističkim“ načelima, bile su prve po ekonomskim pokazateljima. Ove zemlje su proizvodile „63% svetskog bruto domaćeg proizvoda, sa samo 15% švedskog stanovništva“. Zemlje koje su bile privržene „komunističkim“ načelima bile su druge po tome što su u najvećem delu bile industrijalizovane i sposobne da zadovolje osnovne materijalne potrebe stanovništva, „proizvodile su 19% bruto domaćeg proizvoda, sa 33% svetskog stanovništva“. Manje razvijene zemlje su bile privredno zavisne, često su bile pogođene raširenim siromaštvom, a proizvodile su „18% bruto domaćeg proizvoda sa 52% učešća u svetskom stanovništvu“.

Materijalno bogastvo i stabilnost mogu se povezati sa rezultatima delovanja vlada, a demokratija se odnosi na sam proces, na to *kako*, a ne *koje* su odluke donete. Iako se demokratija u osnovi vezuje za značenje vladavine naroda, ona podrazumeva i najveću moguću raspodelu političke moći i uticaja. Prema ovom stanovištu, svrha politike jeste da obezbedi najveću moguću autonomiju za pojedinca. Svaki politički sistem se prema nekim mišljenjima treba ocenjivati na osnovu obezbeđenog materijalnog bogatstva u kojoj preovladavaju ekonomska pitanja. Tako da se uspeh svakog političkog sistema može meriti s sposobnošću da proizvodi dobro. Ovakav stav potvrđuje i slom tvrdokornih komunističkih režima u Istočnoj Evropi i SSSR, a povezan je sa neuspehom centralnog planiranja i nemogućnosti da obezbede nivo materijalnog bogatstva koje je bilo dostupno na kapitalističkom Zapadu. Tako da su najrazvijenije industrijalizovane države imale stabilnu politiku i najveći životni standard u kome su uživali njihovi građani. Privredni rast se u najvećoj meri može obezbediti podsticanjem preduzetništva, iako se ovakvim sistemom može dovesti do povećanja društvene nejednakosti. Stoga, država blagostanja treba u tom slučaju da deluje kao zaštitnička mreža koja će zaštititi pojedinca od apsolutnog siromaštva. Međutim, društvo se sastoji iz mnoštva pojedinaca koji imaju različite preference, pri tom čije preference mogu predstavljati funkciju društvenog blagostanja? U režimima koji su diktatorski, funkciju društvenog blagostanja odražavao bi sam diktator, dok u demokratskim društvima nije lako dobiti odgovor na ovo pitanje.

Privreda razvijenih industrijskih zemalja zasniva se uglavnom na privatnom, a ne na javnom sektoru. Način na koji ovako organizovana privreda funkcioniše, zasniva se na procenjivanju pravaca delovanja i kako bi trebalo proizvoditi i za koga bi trebalo proizvoditi. Većina ekonomista prihvata kriterijum da „nikome se

položaj ne može poboljšati dok, se drugom ne pogorša, kaže se da je Pareto efikasna ili da je postiglo Pareto optimum“.

Teorija društvenog izbora bavi se procesom i rezultatima kolektivnog donošenja odluka. Pri tom da bi kapitalizam najbolje funkcionisao, moraju se odstraniti intervencije i uticaj države na tržište. Proces liberalizacije tržišta u kombinaciji sa privatizacijom obezbeđuje smanjivanje troškova i uticaja, a pri tom se transnacionalnim kompanijama širom otvaraju vrata za ulazak na tržište.

Država kao politička organizacija

Država je „politička asocijacija koja uspostavlja suverenu nadležnosti u okviru teritorijalnih granica i vrši vlast kroz skup stalnih institucija“. Uloga države se odražava na svaku ljudsku aktivnost, a tiče se upravljanja u privredi, socijalne zaštite, šta više ona se petlja i u neke lične aspekte života: brak, razvod, abortus, verska ubeđenja i drugo. Demokratija i država (pravna država) čine neodvojivu celinu. Pravna država predstavlja suprotnost u odnosu na policijsku državu u kojoj je vlada samovoljna, a pojedinac kontrolisan „odozgo“. U demokratskoj pravnoj državi pred zakonom i pravom su svi jednaki, pa i oni koji imaju državnu vlast. I pravni smisao pravne države je da su ova prava osigurana i da ovakva država obezbeđuje slobodu građana, koja se može povrediti samo pod zakonskim ovlašćenjima.

Slobodno se može reći da ne postoji zemlja u kojoj država, direktno ili indirektno, ne utiče na privredne tokove. Zemljama u kojima je stepen državne intervencije manji odlikuju se ekonomskim automatizmom. Ovaj proces se odnosi na nesmetano ispoljavanje ekonomskih pojava i ostvarivanje ekonomskih procesa, a na osnovu autonomnih donesenih ekonomskih odluka od strane pojedinačnih privrednih subjekata i slobodnog delovanja ponude i tražnje. Na „privatnim tržištima ravnoteža se postiže u tački preseka krive tražnje i krive ponude.“ U slučaju da poraste tražnja za nekim proizvodom, dolazi i do povećanja same cene proizvoda, što podstiče firme da proizvode više. U slučaju ako proizvodnja nekog proizvoda postane jeftinija, cena će se smanjiti dok će pojedinci biti podstaknuti da preusmere potrošnju ka toj, sada jeftinijoj robi. U svetu privatne inicijative i slobodne tržišne konkurencije opšti interes društva po (Adamu Smitu) ostvaruje „kroz delatnost pojedinaca koji se rukovode svojim ličnim interesima“. U tom slučaju država treba da obezbedi stabilan pravni poredak i spoljašnju bezbednost i ne treba da se meša u privatni život i delanje svojih građana, jer „isključivi privredni subjekti su pojedinci, a tržište svojim prirodnim mehanizmima vrši efikasnu alokaciju oskudnih proizvodnih resursa“. Ovaj oblik je bio prihvatljiv sve do velike ekonomske krize 1929. do 1933. godine, jer se uspostavilo da tržište svojim „prirodnim“ mehanizmima ne može da obezbedi ni punu zaposlenost ni stabilan privredni razvoj; tako da se pojavila neminovnost u intervenciji države, a da pri tom ne pređe mere koje bi se udaljile od tržišne privrede. Moramo naglasiti da od političkog položaja države zavisi i njena intervencija. Jedan tip države isključuje tržište i preuzima njene funkcije, dok druga želi da otkloni nedostatke tržišta podstičući njegove dobre strane. Tako da političko uređenje društva svakako utiče na oblike privrednog sistema. U nekom obliku država može primeniti monopol sile, a to se desilo u državama sa planskom privredom, a politička sredstva za takvo ostvarivanje predstavilo je formiranje socijalističke države. Mehanizme koje su koristile ove države jesu nacionalizacija privatne imovine. Privreda ovih zemalja bila je u rukama države tj. dobra su se proizvodila u državnim firmama, one su zadovoljavale potrebe kako za javnim dobrima tako i za dobrima i uslugama koje su u drugim privredama predstavljale tipičan oblik privatnih tržišnih proizvoda.

Uloga države u privredi

U čestoj promeni zahteva i savremene tendencije razvoja, povezuju se pojedini delovi ukupnog društvenog sistema zemlje i time otežava i u nekim slučajevima blokira autonomni razvoj. Tako u ostvarenju ukupnog društvenog blagostanja, upleteni su u mreži ekonomski, politički, socijalni, kulturni i dr. ciljevi, a među njima ekonomski cilj razvoja zauzima ključno mesto, jer pruža materijalnu osnovu za razvoj društvenog sistema u celini.

Neophodnost države jeste u tome da bi tržište funkcionisalo, mora da postoji država koja će definisati pravo vlasništva i obezbediti poštovanje ugovora. Ukoliko nema zaštite privatne svojine, ljudi neće biti podstaknuti da ulažu novac ili štede, tako da država ima ulogu da zaštiti svojinu građanina i da obezbedi poštovanje

ugovora. Ovo predstavlja stvarne temelje na kojima počivaju sve tržišne privrede. Da bi se postiglo društveno blagostanje, moraju se birati alokacije koje će obezbediti viši stepen društvenog blagostanja. Kako bi se maksimizirale efikasnosti oskudnih prirodnih resursa, potrebno je obezbediti odedenu društvenu pravednost. Može se zaključiti da se društvena pravednost ne može obezbediti putem slobodnog tržišta, zato se zahteva na aktivnostima države kako bi planski maksimizirala društvenu pravičnost.

U periodu velike ekonomske krize u svetu (1929-1933), došlo se do zaključka da je intervencija države na tržištu neophodna. Razlozi koji se navode u korist intervencije države nalaze se u nesavršenosti tržišta, kako unutrašnjeg tako i u međunarodnom, što znači da tržište ima neke nedostatke, a od države se zahteva da te nedostatke otkloni ili ublaži. Tako da je ekonomsko tržište savremenih zemalja kombinacija slobodnog tržišta sa određenim oblicima intervencije države.

Država kao preduzetnik

Vreme devedesetih godina XX veka i početak ovog veka obeležava privatizacija. Država se postepeno povlači iz privredne funkcije jer u svojstvu privrednika ne može da bude konkurentna sa privatnim preduzetnikom. Ovo se ne odnosi samo na komercijalni sektor privrede, već se sve više odnosi i na sektor tzv. delatnosti od opšteg interesa odnosno na javni sektor. Država sve više koristi pravo da propisuje pravila tržišne igre za učesnike na tržištu i da obezbedi strogu kontrolu njihove primene. Za državu je važnije da ima dobre poreske obveznike, nego da ima privredna društva u državnoj svojini koja posluju sa gubicima. Zbog budžetskih deficita i neefikasnosti javnog sektora, država je sve više prinuđena da napušta poziciju isključivog vlasnika u delatnostima javnog sektora, kako na nacionalnom nivou tako i na nivou teritorijalnih jedinica. Na ovoj osnovi stvaraju se oblici društava kapitala (akcionarska društva i društva sa ograničenom odgovornošću). Ako i država iz određenih razloga mora da ostane jedini vlasnik nekih preduzeća koja obavljaju delatnost javnog sektora (neatraktivnost programa privatizacije, angažman na pronalaženju strateških investitora, nacionalni interes, obezbeđenje konkurencije pre privatizacije), onda je država obavezna da obezbedi ravnopravnost na tržištu i transparentnost finansijskog poslovanja.

Iskustvo pokazuje da je za sektor prirodnih monopola pre privatizacije potrebna demonopolizacija, uvođenje konkurencije, kako jedan monopol – državni, ne bi zamenio drugi monopol – privatni.

Ekonomska funkcija države

U mnogim razvijenim zemljama postoji mešovita privreda u kojima neke aktivnosti obavljaju privatne firme, a neke državne. Nasuprot tome, u zemljama Istočne Evrope koje su bile komunističke zajedno sa SSSR-om, njihovu privredu vodila je državna vlast. Ovakav oblik se zadržao danas još u Severnoj Koreji i na Kubi. Uloga zemlje u ekonomiji bila je velika, države su učestvovala u čitavom nizu privrednih aktivnosti. Međutim ovaj trend se zaustavio i u Evropi se javlja tendencija ka privatizaciji koja je dovela do transformacije državnih preduzeća u privatna preduzeća. Mogu se navesti različiti stavovi kako bi se razumela ekonomska uloga države, a te ključne ideje potekle su još u 18. i 19. veku. Merkantilističke ideje koje potiču iz 18. veka nam govore da država treba da podstiče „trgovinu“ i „proizvodnju“, a „Adam Smit (poznat kao utemeljivač savremene ekonomije), se opet zalagao za ograničenu ulogu države“. Smit je želeo da ovim pokaže kako bi pojedinac, motivisan profitom, sledeći sopstveni interes ostvarivao javni interes. To je u velikoj meri uticalo i na države i na ekonomiste. Doktrinu koju su objavili Džon Stjuart Mil i Nasau Senior poznatu kao *lesefer*, država ne bi smela da se meša i kontroliše privatni sektor, jer bi se kroz slobodnu konkurenciju obezbedio interes društva. Nasuprot tome, Karl Marks, Sistin i Robert Oven su se zalagali za veću ulogu države u privredi, a među njima Marks je bio najuticajniji. Ova dva, suprotstavljena principa, privatno vlasništvo i kapital sa jedne strane i državna kontrola nad sredstvima privrede s druge strane, postaće pokretačka snaga međunarodne politike i ekonomije u 20. veku, oličene u hladnom ratu.

Savremene države prihvataju liberalni oblik tržišta, polazeći od dve pretpostavke:

- tržište kao „nevidljiva ruka“, ponuda i tražnja omogućavaju najefikasniju alokaciju proizvodnih faktora;
- tržišni mehanizam omogućava ostvarivanje „socijalnog optimuma“ (Pareto optimum), predstavljajući polaznu osnovu slobodnog delovanja pojedinca.

Tržište je od velike ekonomske krize koja se dogodila u svetu, nužno ograničeno državom i njenom intervencijom u privredi. Radi očuvanja tržišta države moraju da rade kao „noćni čuvari“ koji se bore za očuvanje poretka, bore protiv monopola, a povećala se uloga i u makroekonomskoj politici države, pri tom da njena intervencija mora da bude:

- neutralna, jer u slučaju uspostavljanja tržišta, konkurencije, ponude i tražnje treba da se povuče sa tržišta;
- pojedinci najbolje znaju kako da racionalno proizvode, bolje nego država;
- država treba da osigura pravni okvir, kao bi se slobodno trgovalo i ponašalo;
- slobodu izbora između alternativnih mogućnosti, bez većih ograničenja.

Može se zaključiti da je liberalno shvatanje države i tržišta, tako da će tržište najbolje izvršiti alokaciju proizvodnih resursa, da će uspostaviti i održati tržišnu ravnotežu. Što se tiče tržišnog mehanizma može se reći da je u stanju da osigura sledeće ciljeve:

- stalna ravnoteža na tržištu;
- stalna i puna zaposlenost;
- automatizam kod ponude i tražnje na tržištu;
- kombinovanje svih faktora rasta i optimalan ekonomski razvoj.

Možemo istaći da se podsticanje ekonomije blagostanja, može postići „mehanizmom decentralizovanog tržišta“. U decentralizovanim sistemima odluke u privredi donose veliki broj firmi i pojedinaca, i tada je moguće ostvariti „Pareto efikasnost“, a to podrazumeva da se „nikome stanje ne može poboljšati dok se drugome ne pogorša“. Nasuprot tome, kada odluke donosi jedno telo tj. kada je odlučivanje centralizovano od strane centralnog planera nije moguće ostvariti „Pareto efikasnost“ bez obzira na svu mudrost ili ekonomsko znanje koje poseduju. Tako da nas ovo navodi da se tržište treba oslanjati na mehanizme tržišta, pri tom da tržišni automatizam može dovesti do nestabilnosti, tako da država mora da interveniše u otklanjanju neravnoteža nastalih na tržištu. Jasno je da tržište nekada ne daje dovoljno informacija, pa može dovesti do toga da odluke subjakata nisu uvek optimalne i ekonomski isplative, tako da je u nekim slučajevima intervencija države neohodna.

Izazovi kapitalizma

U procesu tranzicije koji se dogodio krajem 80-ih godina 20. veka, koji je označen kao prelazni period između socijalizma u kapitalizam zasnovanog na tržišnoj privredi, privatnoj svojini i parlamentarnom sistemu vlasti, i novostvoreni poredak koji se zasniva na demokratskim principima, ne može se održati samo na ustavnim principima građanskih prava i sloboda, niti samo na demokratskoj proceduri, jer demokratija nije način vladanja već način života. Demokratija takođe nije sinonim za tržište, budući da tržište unapređuje pre individualističke nego socijalne ciljeve. Demokratija se mora zasnivati na dobrobiti celokupne populacije, što podrazumeva dobro organizovanu „socijalnu državu“ koja bi bila odgovorna za neophodan minimum socijalne jednakosti i socijalne sigurnosti. Ekonomija koja funkcioniše prvenstveno radi profita ne može da ispuni te potrebe, niti to može politički sistem čiji je glavni cilj definisan u smislu političkih sloboda i zakonitosti, bez obzira na činjenicu da veliki broj individua nema pristupa tim pravima, zbog toga što su lišene osnovnih ekonomskih prava i zbog postojeće socijalne nejednakosti. Kapitalizam nije rešio te probleme i pitanje je da li može da ih reši. Stalan ekonomski rast i usavršavanje tehnologije, ako se uzmu kao ciljevi po sebi, nisu pravi put da se reše krupni problemi sa kojima je čovečanstvo danas suočeno.

Drugim rečima, problemi koje je istakao socijalizam: potčinjavanje, eksploatacija, nejednakost, nepravda, siromaštvo i nehumanizacija – još nisu rešeni. Stoga socijalistička kritika liberalne demokratije još nije izgubila relevantnost, a naročito je važan zahtev, koji dolazi od levih snaga, da se demokratija spoji sa programima ekonomskog ujednačavanja. Činjenica da su najviši standardi i bolji kvalitet života postignuti u onim društvima u kojima su socijaldemokratske vlade bile decenijama na vlasti, kao što je na primer Švedska, govori u prilog socijaldemokratskog projekta. Ali može se primetiti da socijalistički programi danas pokazuju znake krize. To se izražava, pre svega, u krizi „socijalne države“ koja postaje preskupa za postojeće ekonomske strategije i stoga se postavlja zahtev da se preispita sam koncept.

Izmenjeno okruženje (internacionalizacija i globalizacija), uslovili su potrebu redefinisaju uloge i mesta ekonomskog angažovanja. Dilema je „šta“ proizvoditi, menja se u dilemu „gde“ proizvoditi. Osnovni konvencionalni izvoz ili uvoz je prevaziđen jer internacionalizovanjem proizvodnje i razmene, koja je u nekim industrijama proprimila globalni osnov je besmislena. Globalizacija predstavlja „svet bez granica“ u kome je nastala složena mreža međusobnih povezanosti, koja znači da događaji koji su se desili daleko od nas mogu uticati na naš život. Može se reći da je ekonomska globalizacija doprinela ubrzanju propasti komunizma, a dovela je u pitanje sposobnost nacionalnih vlada da upravljaju svojom privredom. Tako da stvaranje konkurentne prednosti zahteva nadmetanje na odabranom tržištu proizvoda, uz stalno snižavanje troškova proizvodnje; tako da se strateški oblik konkurentne prednosti odnosi na povećanje rentabilnosti poslovanja, što nije slučaj u (Srbiji), gde preduzeća koriste zaobilazni način postizanja rentabilnosti kao što je traženje državne zaštite, ostvarivanje profita kroz nedovoljna ulaganja i izbegavanje globalnih industrijskih grana.

Tržište i demokratija

Posmatranjem razvijenih zemalja Zapada, može se zaključiti da je demokratija valjan privredni režim. Kada govorimo o tržištu ono podrazumeva privredne aktivnosti razmene i skup pravila koja ih regulišu na jednom prostoru. Tržišne operacije poseduju izvesna svojstva, a one su uzajamne, dobrovoljne i zakonite. To znači da prodavac i kupac moraju da se uzajamno slože, da bi roba i novac promenile vlasnike. Ukoliko ne postoji saglasnost, onda se radi o nezakonitoj promeni vlasništva. Tako da se tržišne operacije mogu odvijati samo na osnovu zakonskog vlasništva. Demokratija nije i nužan i dovoljan uslov slobodnog tržišta. Postoji uverenje da su politika i privreda odvojene i uglavnom ne povezane, tako da je sloboda pojedinca povezana sa politikom i da je to politički problem, a materijalno bogadstvo privredni problem. Tako da demokratija nije nužan i dovoljan uslov za uspešnu tržišnu privredu, ali se može smatrati poželjnom sa stanovišta ustanovljavanja prosperitetnog privrednog poretka. Međutim, ovo svakako nije uslov da privreda neke zemlje, bude prosperitetna, onda ne bi bilo nijedne zemlje prosperitetne bez demokratije. Za primer se mogu uzeti tigar ekonomije zemalja Dalekog istoka: Kine, Južne Koreje, Hongkonga, a ove zemlje su put ka prosperitetu počele još za vreme diktatura ili u autoritarnom režimu. Ovi primeri nam pokazuju da demokratija nije preduslov za privredni prosperitet. Na osnovu prethodnog možemo da zaključimo, da demokratija nije ni nužan, niti dovoljan uslov privrednog prosperiteta. Privrede i političke slobode idu ruku pod ruku samo u liberalnoj tržišnoj demokratiji. Političke i privredne slobode mogu u načelu stajati u četiri različite kombinacije: „nema ni privrednih ni političkih sloboda; nema privrednih, ali postoje političke slobode; postoje privredne, a nema političkih sloboda; postoje i privredne i političke slobode“. Nedostatak obe vrste slobode predstavlja najgoru kombinaciju, a primer za njih su komunističke diktature zasnovane na centralnoj privredi i totalitarnoj političkoj vlasti. Rezultat ove privrede je politički teror i opšta privredna beda. Kada govorimo o drugoj kombinaciji ona je bolja u odnosu na prvu, postoje političke, ali ne i privredne slobode. Treća mogućnost nam pokazuje da su neke zemlje koje su danas privredno razvijene, a politički valjano uređene prošle kroz takva stanja. Kada postaje, privredna sloboda vremenom čini i nastanak tražnje i za političkim slobodama. Četvrta opcija je najpovoljnija, jer postoje i privredne i političke slobode. Početkom 20. veka bilo je nekoliko takvih zemalja, a i danas ih ima oko dvadeset. Međutim, postoji više zemalja koje imaju neki oblik demokratije sa nekim stepenom privrednih sloboda, tako da neke demokratske zemlje imaju status slobodnih u političkom smislu, ali veoma retko imaju isti status kada su u pitanju privredne slobode.

Preference

U osnovi preference su želje i težnje pojedinaca. One se formiraju na razne načine. U čisto jezičkom smislu, izražavanje preferenci označava se nekim verbalnim poređenjem dve stvari. Pozitivni „dobro“ ili „loše“ se ne mogu koristiti za označavanje preferenci. Izraz preferenca pojedinca „A“ da više voli jabuke u odnosu na pomorandže spada u pozitivne iskaze, jer opisuje jedno stanje stvari. Zato neki autori društveni izbor posmatraju i kao svojstveni izbor ustav u nekoj zemlji, u tom ukoliko je većina pojedinaca sklona u nekoj zemlji da se zadovolji lošim pravilima i nerazumnim uslovima, za njega je lakše pronaći zajednička pravila.

Tokom vremena razvijala su se dva modela pomoću kojih su raspravljena ova pitanja. Erouova teorema ili Erouov model po (Džon Kenet Erou), a drugi model je „prostornog glasanja ili prostorni model“. Drugi model se zove „prostorni“ zato što se preference i rezultati glasanja prikazuju u euklidskom prostornom sistemu. Osnovna razlika ova dva modela zasniva se na tome što Erouov model iziskuje da lične preference zadovoljavaju relativno blage uslove pri konačnom skupu alternativa, dok se u prostornom modelu preferencije prikazuju u obliku izvesnog razmeštaja u euklidskom prostoru, a alternative su obično neograničene.

Većinskim sistemom glasanja ne dobija se jasan ishod ukoliko postoje više od dve opcije. Međutim, da bi se postigla ravnoteža u većinskom sistemu glasanja uslovljava se postojanje jedne opcije koja može da dobije većinu u konkurenciji sa bilo kojom drugom. Kada imamo tri opcije i tri glasača dolazi do paradoksa cikličnog glasanja gde nijedan izbor ne pobeđuje, međutim demokratske zemlje da bi prevazišle ovaj problem opredeljuju se za sekvencionalno glasanje na primer: „A“ se takmiči sa „B“ posle čega se pobjednik takmiči sa „C“.

Elementarni uslov da bi društveni izbor mogao da postoji je postojanje bar dve alternative i dva birača. Ako postoji samo jedna alternativa onda nema izbora, već je ona neizbežno jedina što se može izabrati. Dve alternative su nužni uslov mogućnosti izbora.

Društveno odlučivanje

Da bi se donela bilo koja društvena odluka potrebno je da postoji postupak kojim će se do nje doći. Ukoliko se za jednu od dve alternative traži da dobije prostu većinu, a za drugu se traži da dobije dvotrećinsku većinu, sigurno je prvopomenuta alternativa u boljem položaju. Jedno od poželjnih načela koje treba zadovoljiti postupkom odlučivanja, glasilo bi, da su pojedinci slobodni da odaberu bilo koju od dostupnih alternativa.

Pri društvenom odlučivanju važi načelo anonimnosti, koja kaže da društvena preferenca sme da zavisi samo do toga koliko je glasova „za“ ili „protiv“, a ne i do toga koji pojedinac kako glasa. Takođe, važi načelo „nenegativne reakcije“, koja kaže da ako jedan pojedinac promeni mišljenje i glasa u korist neke alternative, onda se društvena preferencija ne može promeniti na štetu te alternative.

Odlučivanje saglasnošću se ne može smatrati pogodnim za većinu situacija. Kada se radi o zaštiti osnovnih životnih prava može se upotrebiti pravilo jednoglasnosti, ali je nepogodno za veliki broj drugih konstitucionalnih odluka kao što su budžetska ograničenja, visina poreza ili socijalna pomoć. U društvenim odlukama je najniži prag odlučivanja prosta većina, a najviši koncenzus.

Birači

Demokratija uslovno znači „vladavinu naroda“, za razliku od vladavine pojedinca ili neke grupe. Ona može biti direktna ili posrednička. U direktnoj demokratiji odlučuju svi odrasli pojedinci iz određene zajednice, dok u predstavničkoj demokratiji odluke donose izabrani predstavnici naroda. Odluka o tome ko će biti predstavnik naroda, donosi se na izborima, na kojima učestvuju birači iz tih zajednica. Izbori su najznačajniji način demokratskog izražavanja volje, mada postoje i drugi oblici kao što su referendum, javno mnjenje, parlamentarne debate i slično. Birači i stranke osnovni su akteri političkog odlučivanja.

Birači su pojedinci jedne zajednice, koji imaju pravo glasa na izborima. U svakom društvu opšte pravo glasa imaju građani koji su stariji od 18 ili 21 godinu, da su mentalno sposobni i da imaju društveni status. Da bi bili izabrani političari i političke stranke primorani su da se nadmeću za glasove birača. Neki oblici nadmetanja su zakoniti ili legitimni, a neki nisu. Kada govorimo o racionalnom ponašanju birača misli se na to, ako na njegova opredeljenja odlučujuće utiču njegovi ključni interesi, a oni se vrednuju biračevim interesom i njegovim životnim putem i vrednostima koje pojedinac odabere.

Ukoliko se pojedinac na privrednim tržištima ponaša u osnovi racionalno, onda bi to trebalo da važi i za pojedinca u ulozi birača. Birači se opredeljuju racionalno time što njihovi interesi diktiraju njihovo opredeljenje. Ovo ne znači da se svaki birač opredeljuje racionalno; ima i onih koji se opredeljuju iracionalno; tako da bez samostalnosti pojedinca nema njegovog individualnog računa, a bez racionalnosti nema valjanog izbora.

Društveni izbor

Teorija društvenog izbora bavi se kako procesima tako i rezultatima kolektivnog donošenja odluka. Kada je potrebno doneti zajedničku odluku (ili društveni izbor), u demokratijama o tome odlučuje većina. Kada je reč o samom ustavu zajednice ili države, o društvenom ugovoru po Rusou, potrebna je jednoglasnost zato što ti građani slobodno pristupaju zajednici, sa cijenom da u njoj mogu da budu individualno slobodni. Takođe, kada se odlučuje o javnom dobru, postoji faktička jednoglasnost interesa, bez obzira kako se ona izražavala, i interes svakog je istovremeno i opšti interes ili volja što praktično sledi iz definicije javnog dobra. U svakom slučaju, volja većine izražava opštu volju, iz razloga što ne može da je izražava volja manjine. Ukoliko bi se jednoglasnost uzela kao bolja, nje često nema usled razlika u mišljenjima i interesima. Jedan način da se razume opšta volja u svetlu Erouove teorije društvenog izbora, potrebna je određena homogenost političkih shvatanja, kako bi dosledno odlučivanje većinom bilo moguće. Opšta volja jeste jedan deo te hegemonije. Tako, da postoji ishod kada su volje homogene i kada to nisu. Ovo možemo da povežemo i sa političkom stabilnošću, jer opšta volja jeste ono što utiče na politiku u svakom datom času, jer ukoliko politički izbori, recimo trenutni rezultati glasanja, nisu u skladu sa opštom voljom, može se očekivati politička nestabilnost. Jasno je da izbor zavisi od profila preferenci, mada može zavisiti i od drugih okolnosti i faktora. Zbog toga je sasvim moguće da bi neko pravilo dovelo do različitih na istom profilu preferenci. Zajedničko odlučivanje je teško samim tim što svaki pojedinac ima različite stavove i preference.

Zaključak

Referendum je glavni oblik neposredne demokratije, tj neposrednog učešća građana u vršenju državne vlasti i donošenju političkih odluka. Putem referenduma građani se izjašnjavaju (neposredno i tajno) da li su za ili protiv zakona, akta, političke ili druge odluke koje su već donesene ili se njihovo donošenje planira. Sve do 1991. svet se delio na „komunistički“ blok, a osnovne determinante ovih zemalja bile su društvena svojina, participacija zaposlenih u upravljanju, ograničena samostalnost preduzeća i veoma redukovano delovanje tržišta. A drugi blok, koji je bio privržen kapitalizmu, zasnivao se na demokratskim načelima društva sa velikim udelom privatnog preduzetništva u privredi. Napuštanjem samoupravljanja u komunističkim zemljama sa početkom devedesetih godina i otvaranja procesa reformi nastao je praktično „sistemski vakum“. Stari sistem formalno nije više postojao, a novi se nije izgradio. To je otvorilo prostor za novu ulogu države. Uloga države se znatno menja i njen glavni zadatak je izgradnja sistema slobodne tržišne privrede, činjenje koraka ka liberalizaciji tržišta i usvajanjem demokratskih oblika političkog sistema. Iako demokratija nije kako smo ranije naveli, nužan uslov prosperiteta privrede, a samim tim i njenih građana. Tako da privreda i politička sloboda moraju da idu ruku pod ruku samo u liberalnoj tržišnoj demokratiji. Kada govorimo o donošenju odluka u komunističkim društvima, one su poticale od strane jednog čoveka (diktatora) ili nekolicine ljudi, tako da je samim tim odluke bilo jednostavnije donositi. Međutim, u demokratskim društvima koje se sastoji od mnoštva pojedinaca koji imaju različite preference, odluke se donose kolektivno. Teorija društvenog izbora bavi se procesom i rezultatima kolektivnog donošenja odluka. U demokratskim društvima gde je privreda organizovana na liberalno decentralizovanom odlučivanju, gde se obezbeđuje sve veća sloboda tržišta, a i politička sloboda jer gde nema slobode nema ni društvanog odlučivanja. Demokratija možda nije sinonim za tržište, budući da tržište unapređuje individualističke ciljeve, ali „socijalna država“ treba da vodi računa o neophodnim minimumima socijalne jednakosti i socijalne sigurnosti. Demokratija se u osnovi vezuje za sam proces donošenja odluka.

Literatura

- [1] Damjanović, Mijat, (2002) *Ekonomске teme*, Beograd, Magna agenda
- [2] Đorđević, Radiša, (2006) *Osnovi javnih finansija*, Novi Sad, FABUS
- [3] Heywood, Andrew, (2004) *Politika*, Beograd, Clio
- [4] Jokić, Dragoslav, (2002) *Preduzetništvo*, Beograd, Naučno istraživački centar Užice
- [5] Komazec, Slobodan; Ristić, Žarko; (2000) *Ekonomija kapitala i finansiranje razvoja*, Beograd, Viša poslovna škola

- [6] Kovač, Jovo, (2000) *Ekonomika trgovine*, Beograd, Viša poslovna škola
- [7] Prokopljević, Miroslav, (2000) *Konstitucionalna ekonomija*, Beograd, E-Press
- [8] Stiglitz, Joseph E., (2008) *Ekonomija javnog sektora*, Beograd, Ekonomski fakultet
www.sr.wikipedia.org